

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
2017, Yıl:5, Sayı:9

Geliş Tarihi: **20.01.2017**

Kabul Tarihi: **20.02.2017**

Sayfa:100-103

ISSN: 2147-8872

GAGAUZ EDEBİ DİLİ GELİŞİMİNİN İLK SONUÇLARI

Л. А. ПОКРОВСКАЯ*

Çev: Bülent Hünerli**

Gagauzca¹ için alfabe, 30 Temmuz 1957'de Moldova Yüksek Sovyeti'nin Başkanlık Divanı'nın kararnamesi ile yürürlüğe girdi. Gagauz alfabesi, Gagauzcaya özgü ünlüleri belirtmek için² üç harf “ö, ü, ä” eklenerek Rus grafikası temelinde oluşturuldu. Moldova SSR'sinin Eğitim Bakanlığı okullarındaki bilim heyetleri (Nİİ)³ ve AN SSSR⁴'nin Dilbilim Enstitüsü'nün Türk dilleri bölümü bu dilin imlâ kurallarını ortaklaşa geliştirdiler⁵. Moldova SSR'sinin 16 Kasım 1957 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ve 1 Eylül 1958 tarihi itibarıyla Gagauz nüfusunun yaşadığı bölgelerdeki okullarda, Gagauzca temel eğitime (hazırlık döneminden başlayıp 3. sınıfa kadar; 4. sınıftan itibaren eğitim Rusça yapılır ve ana dili ise seçmeli ders olarak öğrenilir) başlandı.

Bessarabya'nın Sovyetler Birliği ile tekrar birleşmesinden önce Gagauzcanın sadece Kişinev'de Gagauz Papaz M. Çakir⁶ tarafından yayınlanmış olan dini içerikli bir edebiyatı

¹ Gagauzca Türk dillerinin güney-batı (Oğuz) grubuna aittir. Gagauzlar, 124 bin nüfusıyla Moldova SSR'sinin güney ilçelerinde ve Ukrayna SSR'sinin Odessa eyaletinde yaşamaktadırlar.

² Diğer Türk dillerinin alfabelerinin birkaçında gösterilen yarı kapalı/patlamalı/sızıcı ünsüz (c harfi) Gagauz alfabesine yansımamıştır.

³ Çev.notu: Научно-исследовательский институт: Bilim Araştırma Enstitüsü.

⁴ Çev.notu : Академия наук СССР: SSCB Bilimler Akademisi.

⁵ Bakınız: “Pravila Orfografii Gagauzskogo Yazıka” Kişinev, 1958.

⁶ M. Çakir'in Gagauzca çevirilerini bilmekteyiz: Evangeliye, Psaltır',Yeni ve Eski Ahit'in Kutsal Hikâyesi, Kilise, Komünyon, Saatler Kitabı, İbadet ve Akafist, Dua Kitabı (20. yüzyılın 10 ve 30 yılları arasında basıldılar) Ayrıca M. Çakir,

* Bu yazı “Voprosı Yazıkoznaniya, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1960, 3, God İzdaniya IX, May-İyun' s.154-156” sayfalar arasında yer alan ve L. A. Pokrovskaya tarafından yazılmış “Pervıye İtogi Razvitiya Gagauzskogo Literaturnogo Yazıka” adlı makalenin Rusçadan Türkçeye çevrilmiş şeklidir.

**Dr., Kiev Milli Taras Şevçenko Üniversitesi Filoloji Ens. Türkoloji Bölümü, hbulent80@gmail.com

vardı. Rusça uyarlaması -1918'den sonra ise Romence- yapılmış olan bu kitapların sayısı azdır. Günümüzde ilk kez Gagauz halkının tarihinde; anadilde okul kitapları, gazete, edebiyat eserleri basıldı.

Gagauz okulları için ders kitaplarının Rusça ve Moldovancadan çevrilmesinde, redaksiyonunda, hazırlanmasında en büyük rol oynayan Bilim ve Araştırma Enstitüsü akademisyeni D. N. Tanasoglu'dur. Böylelikle ilkokul için Gagauzca birtakım ders kitapları ve programları oluşturulmuştur⁷.

Gagauz okulları için ondan fazla ders ve yardımcı ders kitabının 1958-1959 yıllarında oluşturulması, yerel eğitim uzmanlarının büyük başarısıdır. Ne var ki Gagauz dili yazısının gelişimindeki ve Moldova Gagauzlarının ana dilde ilk eğitimindeki bu önemli tecrübenin, şimdiye kadar yaklaşık 30 bin Gagauz'un yaşadığı Ukrayna SSR'sinde kullanılmadığını belirtmek gerekir.

İçerik ve dil açısından ilk Gagauzca ders kitapları oldukça yüksek seviyededir. Bu ders kitaplarına sadece tercüme metinler değil; ders kitaplarını hazırlayanların ve Gagauz yazarlarının, şairlerinin kaleminden çıkmış denemeler, hikâyeler ve şiirler konulmuş ve aynı şekilde halk edebiyatı eserleri eklenmiştir. Rus ve Moldova okul ders kitaplarından alınan metinler çoğunlukla iyi bir edebi çeviriyle verilir.

Gramer ve aritmetik kurallarının bulunduğu ders kitaplarında açıklama işi daha zordur. Ders kitapları için bilimsel terimlerin yaratılma süreci, yakın zamana kadar yazısı bile olmayan Gagauz dilinde ancak şimdi başladı ve bu süreç kaçınılmaz zorlukları içermektedir. Yeni terimlerin büyük kısmı Gagauz dilinin kendi araçları yardımıyla başarılı bir biçimde yaratılıyor. Örnek: üredici “*Öğretmen*”, ürenci “*Öğrenci*”, dooru yazılmak “*doğru yazmak*”, kısım “*hece*”, urgu “*vurgu*”, söz payları “*sözcük grupları*”, doordak hal “*yönelme hali*”, yerlik hal “*bulunma hali*”, çıkış hal “*ayrılma hali*”, toplamak “*toplama*”, çıkarmak “*çıkarma*”, katlamak “*çarpma*”, paylaşım “*bölme*” vb. Gramer terimleri, uluslararası ve Rusça terimler temelinde yaratıldı. Örnek: Vokal seslär “*ünlüler*”, konson seslär “*ünsüzler*”, sub'yekt “*özne*”, predikat “*yüklem*” vb. Bununla beraber Gagauzlar için anlaşılmasız olan Arapça ve Farsça kökenli bazı kelimeler de ders kitaplarına sokuluyor. Örneğin; Ar. devlet “*devlet*”, Ar. “*hükümet*” “*hükûmet*”, Ar. neşriyat “*neşriyat*”, Fars-Türk. azadlık “*özgür*”, Fars-Türk. serbestli “*boş, serbest*”, Fars-Türk. rehberlik “*rehberlik*” vb. Eskiden beri yazılı edebiyat geleneğine sahip olan ve İslam kültürünün büyük etkisi altında kalan Azerbaycan,

kısa Gagauzca-Romence Sözlük'ün (M. Ciachir, Dicționar gagauzo (tiurco)-român, Chișinău, 1938) ve “*Gagauzlarân Istorieasâ-Gagauzların Tarihi*” (basılma yeri ve yılını bilmemekteyiz) adlı eserin müellifidir.

⁷ Bakınız: D. N. Tanasoglu, Bukvalık (Bukvar’), Kişinev. 1958; aynı kişi, Gagauz dili, Başlangıç Şkolanın Hazırlık Klassı için, Kişinev. 1959; aynı kişi, Gagauz Dili Başlangıç Şkolanın 1. Klassı için, Kişinev, 1959; H. P. Arabacı, L. A. Pokrovskaya, D. N. Tanasoglu, Gagauz Dili, Gagauz Şkolasının 4-5. Klassları için, Kişinev, 1959; A.S. Pçelko hem G.B. Polyak, Arifmetika, Gagauz Başlangıç Şkolanın Hazırlık Klassı için Rus dilindän çevirdi D. N. Tanasoglu, Kişinev, 1958; G.F.Smirnova, V.A. Şıçeva, Russkiy Yazık, Uçebnik Dlya 1-go Klassa Gagauzskoy Naçal'noy Şkolu, Kişinev, 1959; A.A.Tukan, Ana dili, Okumak Kiadı Hazırlık Klassı için, Kişinev,1958; İ.N. Çakir hem L.S.Slavova, Ana dili, Gagauz Başlangıç Şkolanın 1. Klassı için, Kişinev, 1959; A.S. Pçelko hem G. B.Polyak, Arifmetika, Gagauz Başlangıç Şkolanın 1. Klassı için, Rus dilindän çevirdi F.A. Angeli, Kişinev, 1959; “Programmnar Başlangıç Şkolanın Hazırlık Klassı için 1958-1959 Üretmä Yılma”, Kişinev, 1958; “Programmnar Başlangıç Şkolanın Hazırlık hem Birinci Klassları için 1959-1960 Üretmä Yılma, Kişinev, 1959.

Tatar, Türk, Özbek dillerindeki pek çok Arapça ve Farsça alıntı doğal olarak kelime kadrosuna girmiştir. Fakat Gagauzlar için bu kelimeler yabancıdır. Bunların Gagauzcaya girmesi mazeret görülemez. Daha da önemlisi bazı durumlarda bu kavramların ifadesi için bu dil, Türkçe kökenli kelimelere ve Slav dillerinden (Bulgarca, Rusça, Ukraine) ve Moldovancadan alıntılara sahiptir. Örnek: devlet “*devlet*” yerine Gagauzcada var olan Moldovanca stat “*devlet*”, yapay bir oluşum olan “mümküncülük” yerine Gagauzcadaki kolaylık “*mümkün*” kabul edilebilir. Gagauzcada Bulgarca bolnitsa olsa da fuzuli bir biçimde Ar-Fars. hastahane “*hastane*” sözcüğü sokuluyor. Gagauzlara yabancı bir alıntı olan Arapça ayla “*aile*” de gerekli değildir. Aynı zamanda bu anlamda genellikle Moldovanca *Familie* vb (soyadı kavramı laap < Arapça l’akap “lakap” kelimesiyle aktarılır) kullanılır⁸.

Ayrıca Gagauzca ders kitaplarında cümle kurma ve cümleyi gramer olarak oluşturma konularında Gagauzcaya yakın olan Azerbaycan ve Türk dillerinden örnek alma eğilimi görülür. Ders kitapları için kaynak yaratırken yazı dili geleneğine sahip dillerin zengin tecrübesini kullanmak başlı başına olumlu bir olgudur. Ama bununla beraber Gagauzcanın kendisine özgü özelliklerini de unutmamak gerekir.

Sentaks ve terminoloji alanında yazı dili geleneğine sahip Türk edebi dillerine yönelme, Gagauz edebi dilini konuşma dilinden sert bir şekilde uzaklaştırabilir ve geniş ölçekte Gagauz nüfusu için az anlaşılır yapabilir. Gagauz edebi dilinin oluşma süreci başlangıç evresinde bulunuyor. Bu sebeple onu tam da şimdi doğru mecraya yöneltmek ve günümüz koşullarında bilinen hatalara ve yeni yazıya geçmiş Türk edebi dillerinin gelişiminin ilk yıllarında yer etmiş olan yanlışlıklara izin vermemek son derece önemlidir⁹. Bu bağlamda temel içeriği Rusçadan çevrilen makale ve yazılardan oluşan ilk Gagauz gazetesi¹⁰ hakkında birkaç söz söylemek gerekir. Burada Rusça cümlelerden, deyim biçimlerinden alınan ve sıkça kullanılan ifadeler Gagauz gazetesinde belirgin bir yapaylığa neden olmaktadır. Gagauz edebi dilinin gelişiminin ilk yıllarındaki bu kaçınılmaz eksikliklerin ve zorlukların şüphesiz ki zaman içerisinde üstesinden gelinecektir. Gagauzca ilk gazetenin toplumsal-kültürel anlamı her ne kadar çok olsa da insanı isyanı ettiren şu gerçeği de belirtmek gerekir. Gazete, Moldova hükümet organlarının onayladığının dışında başka bir Gagauz alfabesi ve imlâ kurallarıyla basılıyor. Gagauz gazetesinin basılmasıyla ilgili böylesi anormal bir durumun yakın zamanda düzeltileceği ümit edilmektedir.

Gagauzca ilk edebi kitabın ortaya çıkması Gagauz milli kültürünün gelişiminde önemli bir olaydır¹¹. Kitabın ilk parçasını oluşturan Gagauz folkloru örnekleri büyük bilimsel ve

⁸ Gagauzca özellikleri hakkında bakınız: N.K. Dimitriyev, Gagauzkiye Etyudı, “Uç. Zap. [LGU]” No: 20 Seriya Filol. Nauk, Vıp, 1, 1939, s.3.

⁹ Bakınız: Bunun hakkında örnek: N.A. Baskakov, Razvitiye Yazıkov i Pis’mennosti Narodov SSSR (Türk dillerindeki malzemelerde), BYA, 1952, No:3, s.27.

¹⁰ Yaprak şeklindeki Gagauz gazetesi Kişinev’de cumhuriyet gazetesinin (Moldova Sosyaliste) eki olarak ayda iki defa basılmaktadır ve Gagauz nüfusunun olduğu bölgelere yollanmaktadır.

¹¹ “Bucaktan Seslär, Literatura Yazıları”, Sost. D.N.Tanasoglu, Kişinev,1959.

sanatsal değere sahiptir¹². Özellikle bu, Gagauzcanın yerel ağızlarındaki temel özelliklerin yazıda korunduğu asıl metinlerle temsil edilen halk şarkılarına ilgilidir. Ama şunu da söylemek gerekir: Dilbilimcilerin bu dil malzemelerini kullanma olanağı biraz zor olabilir, çünkü bu ağız malzemelerini toplayanlar, yapılan kayıtların hangi köylerde, hangi bölgelerde olduğunu kitaba yazmadılar. Gagauz şairlerinin (N. Arabacı, N. Baboglu, K. Vasilioglu, M. Kösa, F. Popaz, D. Tanasoglu, N. Tanasoglu, A. Tukan, İ. Çakir) şiirlerini içeren kitabın ikinci bölümü de çok ilgi çekicidir. Onların arasında özellikle dilinin renkliliği ile genç A.M. Gorkogo Edebiyat Enstisü'nün ilk Gagauz öğrencisi olan öğretmen D. Karaçoban'ın şiirleri öne çıkmaktadır. Gagauz şiirinin bu ilk örnekleri, halen kendi millî kültürünü yaratmakta olan Gagauz halkının zengin yaratıcılık gücünün uyandığını göstermektedir.

Günümüzde Moldova Cumhuriyeti'nde Gagauzca okul kitapları oluşturma, eğitim-bilimsel ve sosyo-politik terimleri yaratma, dilin edebi kurallarını geliştirme ve sözlerin oluşturulması üzerine daha fazla iş yapılmaktadır. Yakın zamanda “*Orfografiçeskiy Slovar Gagauzkogo Yazıka*”¹³ yayınlandı. Bu sözlüğün yeterli derecede bilimsel ve metodik seviyede oluşturulmadığını belirtmek gerekir. Emekli öğretmen N. T. Tanasoglu tarafından yazılan Rusça-Gagauzca okul sözlüğü baskıya hazırlanmaktadır; Gagauzca-Rusça okul sözlüğü üzerinde ise çalışma devam etmektedir. Gagauzlar arasında henüz daha dilbilim uzmanları olmadığı için bu yerli hevesli kişiler, Türk dillerinin sözlüklerinin hazırlanması üzerine çalışan deneyimli sözlükçülerin yardımına ihtiyaç duymaktadır. Tam da Moldova'da Gagauz dilinin bilimsel araştırma işinin örgütlenmesi alanında ilk adım atıldı. 1959 yılında SSCB Bilimler Akademisi'nin Moldova şubesinin dil ve edebiyat enstitüsünde Moldova SSR'sinde ve Ukrayna SSR'sinde yaşayan Gagauzların ve Bulgarların dilini, folklorunu, etnografyasını, tarihini incelemekle meşgul olacak, Bulgar ve Gagauz kültürünü araştıran kapsamlı bir grup oluşturuldu.

Gagauz aydınlarının önünde duran en büyük ve önemli görev; Gagauz edebi dilini daha fazla geliştirmek, dünya ve Rus kültürünün en iyi eserlerini Gagauz halkıyla tanıştırmaktır.

¹² V.A.Moşkov tarafından toplanan ve tercümesi yapılan “*Nareçiya Bessarabskih Gagauzov*” (Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen, İzdanıye, V. Radlov, 10 cilt. S. Petersburg, 1904) adlı eser günümüze kadar Gagauz folkloru alanındaki tek yayındı.

¹³ D.N. Tanasoglu, Gagauz Dilinin Orfografiya Lafı, Kişinev, 1960.